

Acele doamne...

Să vorbim și despre doamne...

Mi-ar face plăcere să evocăm, o clipă – e vorba chiar de domnițele dinainte de domniile fanariote –, pe o drăguță care are șansa să fie dintr-o familie de intelectuali, frații ei învață, se școlesc, și fata se școlește alături de ei. E vorba de Elina¹, viitoarea soție a lui Matei Basarab². Poate să-ți faci plăcere, ducându-te în castelașul acela renașcentist de pe malul Argeșului, să te gândești că fetișcana asta, în secolul al XVII-lea, învața de zor alături de frații ei – sigur, lucrurile ce se învățau în epocă. Scria și citea în latină, slavonă și greacă; avea pasiuni legate de artă, istorie, literatură. A fost, desigur, o excepție printre femeile din epocă.

¹ Elina Năsturel Herescu (1598–1653), soția lui Matei Basarab, domn al Țării Românești, și soră a cărturarului Udriște Năsturel.

² Matei Basarab (1580–1654), domn al Țării Românești (1632–1654). Epoca lui a fost una de impresionantă înflorire culturală, el fiind ctitor de biserici – toate fortificate – și adevărat mecena pentru mulți artiști.

A mai fost și o altă persoană, puțin mai târziu, care nu știu câtă școală a avut – unii au spus că era analfabetă –, dar, în orice caz, a avut o mare cuprindere, activă și în calitate de ctitoriță, și ca stăpână de gospodărie. E vorba de Marica Brâncoveanu¹, soția lui Constantin Brâncoveanu, o femeie foarte drăguță, deschisă și care a îndurat destule...

Mai ales puternică...

Foarte puternică, pentru că nu-i ușor să asști la uciderea copiilor și a soțului. Și, pe urmă, s-a luptat așa, cu strășnicie, să recupereze măcar trupurile, părți din trupurile lor. Sunt exemple de expresivitate feminină.

Când se instaurează regimul fanariot, n-aș spune că femeile sunt în prim-plan. Fanarioții sunt departe de cum i-a zugrăvit Marcus Zalloni, doctorul. Și să spunem și de ce, pentru că toată lumea se întrebă: ce i s-a năzărit ăstuia, de unde și de ce? Încercase cu disperare să se căsătorească într-o familie fanariotă și a fost respins. Resentimentar, s-a răzbunat și i-a descris îngrozitor. Fanarioții, ca domnitori, curtea lor, suitele, camarila din jurul lor nu pot fi puși într-un sac: toți sunt de aceeași calitate. Fanarioții impresionează – cu câteva mici excepții, bineînțeles – prin faptul că sunt oameni foarte cultivați. După 1453, grecii nu aveau cum să supraviețuiască la Constantinopol, decât dominându-i cu ceva pe turci. Cu ce? Cu știința lor. În vreme ce musulmanii

¹ Marica Brâncoveanu (1661–1729), soția domnitorului Țării Românești, Constantin Brâncoveanu. Perechea voievodală a avut 11 copii.

nu aveau voie să învețe limbi străine, creștinii le învățau, erau buni diplomați, buni negustori, aveau relații în toată Europa și au ajuns indispensabili. Dovada cea mai clară a acestei situații a fost numirea pe tronurile Moldovei și Țării Românești. Mulți dintre ei se înrudesesc cu vechii domnitori până la urmașii lui Alexandru cel Bun în Moldova. Alexandru Ipsilanti, revoluționarul, are o mamă Văcărească, soția lui Constantin Mavrocordat e o Rosetti. Evident, moda este constantinopolitană. Viața femeilor se desfășoară în gineceu, preocupările le sunt foarte-foarte domestice, lucrează la gherghef, cos, împletesc, brodează...

Și totuși, încep să fie portretizate...

Sigur că sunt portretizate, sunt și foarte frumoase. De exemplu, eu nu mă satur să mă uit la soția lui Constantin Mavrocordat: Ecaterina¹. De altfel, și el este un bărbat chipeș. Liotard este unul dintre pictorii care se ocupă de ele. Mie îmi pare rău că mai multe portrete Mavrocordățești au rămas în casa Despinei Mavrocordat din Germania. Sigur, e dorința familiei, nu poți să faci nimic, dar astea sunt portrete care ar fi trebuit să se afle într-o

¹ Ecaterina Rosetti (1712–1775), cea de-a doua soție a lui Constantin Mavrocordat (1711–1769), care a domnit în zece rânduri, vreme de 20 de ani, în Țara Românească și Moldova. Este portretul realizat de pictorul elvețian Jean-Étienne Liotard (1702–1789) în 1742, când a stat la Iași câteva luni. Îmbrăcată în stil oriental, frumoasa doamnă Ecaterina i-a pozat așezată pe un jilț italian renascentist, tapițat cu catifea grenă. Ca tehnică, pictorul a optat pentru cretă pe carton; portretul se află într-un muzeu berlinez.

pinacotecă, într-o galerie națională. Dacă vrei, asta este o primă deschidere către lume și a fost firesc să se facă prin acești domni de factură iluministă, care au înțeles foarte bine nevoia noastră de comunicare.

Cochetele boieroice din secolul al XVIII-lea

Fanarioții fac lucruri pentru femei... Există Codul Calimachi.

Și *Codul Calimachi*, da, dar să știți că mai este un lucru care trebuie subliniat: progresul societății, această absorbție a noului în variatele lui forme, se datorează femeilor. E vorba de lectură, de modă, de bucătărie, de decorarea casei, de muzică. Moda înseamnă o formă de sclavagism cochet. Fiind vorba de modă, avem și proverbul „Ce porți, lele, chelbe-n cap? Dacă-i moda, ce să fac?”.

Dar de unde își procurau hainele? Aveau croitorese speciale? Primeau reviste?

Încep să primească și reviste, sunt și destul de multe cusătorese, însă, în secolul al XVIII-lea, moda este constantinopolitană, ceea ce se vede foarte clar. Cam odată cu Revoluția Franceză, încep să circule aici revistele de modă de la Paris, iar bărbații, încet-încet, trebuie să se obișnuiască cu treaba asta. Să plecăm cu ochii minții spre imperiul lui Napoleon I: umerii sunt dezgoliți, brațele sunt dezgolite...

Stilul Joséphine...

Stilul Joséphine și, legat de asta, este și frecventa îmbolnăvire, pentru că nici casele nu sunt bine încălzite. Cum este firesc, balurile se țin mai mult iarna, coboară din trăsura, intră în casă, dansează, transpiră și boala secolului al XIX-lea este tuberculoza.

Doamnele din secolul al XIX-lea aveau un ritual de frumusețe? Vedem în portretele rămase niște ființe deosebit de elegante, cu rochii din materiale scumpe – catifea, tafta, brocart, muselină, mătase etc. –, cu bijuterii opulente. Frumusețea corpului, a chipului, cum și-o păstrau?

Boieroaicele noastre sunt extrem de cochete. După câtă eleganță afixau, înțelegi că își dominau bărbații. Dar mai era ceva: soțul însuși se simțea dator să-și înfățișeze consoarta în lume îmbrăcată în mătăsuri fine de Constantinopol, blănuri de Rusia, împodobită cu pietre prețioase și discret sulemenită. Asta fiindcă fardurile prea stridente nu dădeau bine. În toate epocile femeile s-au machiat și, în general, în Europa nu le-a trecut prin cap să-și facă dungii albastre pe obraji – ca în Egipt – ori să-și vâre inele în nări.

În epoca fanariotă, singurul lucru neobișnuit rămâne purtatul sprâncenelor de catifea, aproape îmbinate. Fardul preferat era inofensiva făină de orez.

Odată cu apariția presei, la mijlocul secolului al XIX-lea, apar și reclamele; cosmeticele și mașinile agricole sunt printre primele care beneficiază de acest mod cam înșelător de informare. Vopsele de păr, parfumuri – opoponax, paciuli –, licori de anulare a ridurilor sunt oferite

cu generozitate purtătoarelor de fustă. Să spunem că parfumurile tari, persistente erau menite – la noi și în întreaga Europă – să anuleze ori măcar să reducă mirosurile dezagreabile ce răzbăteau de la „retirată”, rămasă prea adesea necurățată.

Ce se dansa atunci?

Până la vals se dansează polca, giga, badinerie.

Deci, erau numai dansuri în cuplu, în pereche...

În pereche și în grupe, sunt 10–15 perechi care dansează în același ritm. Sigur, balurile la noi sunt aduse pe aripile armatelor de ocupație și cei care, practic, modernizează societatea românească sunt ofițerii ruși, așa cum am mai spus.

Ce avea voie să facă o femeie și ce nu avea voie strict să facă? În primul rând, ieșirea în societate. Putea ieși singură, avea acest drept?

Îi era greu să iasă neînsoțită dacă voia să rămână onorabilă. Trebuia să fie însoțită de niște rude. În genere, când era o vizită protocolară – să spunem că ești la curtea unui domn fanariot și vin oaspeți străini –, femeile, de obicei, nu apăreau. Trebuie spus, și lucrul se regăsește și în mărturiile călătorilor străini, morala nu era virtutea de căpetenie a româncelor. Și atunci, mai ales cu acești străini fermecători, îmbrăcați cochet, care vorbesc frumos, sunt manierati, știu să complimenteze nurii cucoanelor, firește, aventurile se țin lanț.

Și toată această atmosferă este de înțeles. Să ne gândim că, până la Regulamentul Organic, bărbații umblă cu haine orientale, un fel de fuste greoaie de tot, cu meși în picioare, mișcarea rămânând anevoioasă. Ei își petrec – mă refer la boierime, evident – cea mai mare parte a timpului stând pe divan, cu picioarele încrucișate. Nu sunt cei mai atrăgători bărbați. Și atunci, femeile, care adoptă moda imperiului, care sunt foarte atente la ce e frumos, ce se poartă, ce se poate comanda, evident că își aruncă ochii și către acești străini. Fac comenzi, există o corespondență de o vioiciune și atractivitate nemăsurate.

Cel mai reprezentativ negustor este Constantin Hagi Popp¹, trăitor la Sibiu. El primește continuu scrisori cu comenzi de mărfuri de la o trăsură, „dar să nu fie o copură, ci rumeioară și frumoasă”, până la ananas sau colivii cu papagali. Și nu mai spun de stofe, broderii, lizereuri și tot felul de zorzoane, pentru că nu-ți puteai face o rochie fără 8–12 metri de material. Metrul se introduce mult mai târziu, era vorba de coți, iar cotul are 33 de centimetri. Femeile știu ce vor și negustorii sunt și ei foarte atenți. La Biblioteca Academiei există o colecție, după părerea mea, absolut delicioasă, cu eșantioane – bucăți de stofă de la 1762 până către 1804 care și-au păstrat culoarea, strălucirea. Femeile aveau de unde alege și, pe baza acestor eșantioane, ai putea, cu mare rigoare, să recreezi toată această lume, care înseamnă baluri, petreceri, primiri la

¹ Constantin Hagi Popp, negustor aromân din Sibiu. A avut numeroși clienți din rândurile boierimii din Moldova și Țara Românească. Urmașii lui au fost înnoblați în Imperiul Habsburgic.

Curtea de la București, de la Iași și, încet-încet, și de la curțile unor boieri.

Cum își comandau încălțămintea? Ce purtau pe atunci – pantofi, conduri?

Să știți că pantofii sunt foarte asemănători cu ai noștri. Da, doar că nu era tocul așa de subțire, ci de 2–3 centimetri; erau de piele foarte moale. Apoi femeile poartă pantofi de mătase, fiindcă lumea nu circula prea mult pe stradă. Și asta este o poveste de modă. Dacă ai o situație, adică dacă ești boieroică, soție de vornic, soție de logofăt, obligatoriu mergi cu trăsura. Pe la 1840 cam 2 000 de trăsuri circulau la București.

Și mai era ceva: în vremea lui Vodă Caragea, culoarea albă era rezervată domnițelor și nu aveai voie s-o arborezi în public. O cojocăriță – cojocarii erau o breaslă foarte apreciată, membrii ei se îmbogățeau destul de ușor – a vrut să epateze puțin și a trecut pe Podul Mogoșoaiei într-o butcă, îmbrăcată cu cojocel alb. Lui Vodă nu i-a plăcut și, sigur, pedeapsa aplicată nu era foarte agreabilă, pentru că se ridicau fustele în cap și se croia la fund persoana vinovată.

Indiferent de rangul pe care îl avea?

Indiferent de rang, pentru că, sigur, boieroaicele... Bine, în cazul ăsta era îmbrăcată în alb din cap până în picioare, adică dacă aveai ceva alb nu însemna... A fost un gest de frondă, pe care Vodă, puțin stârnit și de fiică-sa...

Peripeții la baluri

Să revenim la baluri.

Balurile sunt o formă de socializare, se înmulțesc și lumea, repede, e foarte mândră să fie poftită sau să poftească la un asemenea eveniment. Sunt destul de complicat de organizat. Trebuie să ai o sală de bal și, dacă ne amintim, casele din răstimpul acesta de mijloc de secol XIX până către 1900 nu prea au rezistat. Toate aveau un peron la intrare care permitea trăsurilor să intre, să se oprească la ușă, să descarce lumea și să meargă mai departe. Și se povestește că un aghiotant – și ai noștri, ca și rușii, și-au ales aghiotanți străini –, e vorba de Dumitru Engel, și-a dus soția și soacra la bal, dar soacră-sa nu înțelege să se îmbrace după moda franțuzească. A avea o mantie fanariotă și o bonetă legată cu funde sub bărbie, care o făceau vag ridicolă în lumea europenizată a Bucureștiului. Și, la înghesuială, Engel a uitat-o în trăsură, trăsura a tras unde-a terminat balul, pentru că și aceasta este o poveste: balurile trebuiau să dureze până la răsăritul zorilor și să se încheie, de obicei, cu un cotilion. Există un conducător al șirului de dansatori, buni dansatori, evident, și în epocă erau cunoscuți câțiva.

Și care erau gesturile? Se făceau alegerile dinainte sau doamnele sperau să fie alese pe loc?

Sigur că era o strategie plină de subtilități. La bal veneau și femei în vârstă, care nu prea mai așteptau nimic.

De fapt, ce aștepta o femeie? Când ajungea la 15–16 ani, aștepta să se mărite. Până să se mărite, mamele și mătușile, socotite vârstnice, le însoțeau pe tinerele fete. Acestea erau îmbrăcate cât mai cochet, nefardate – cine se farda ca fată nemăritată își dobânda o reputație proastă. Domnișoara avea totdeauna un carnet de bal – am avut și eu din familie. Sunt mici de tot, de obicei cu marginile aurite, cu un creionăș minuscul. Și, înainte de a începe propriu-zis balul, venea cavalerul cutare, ofițerul cutare. Cei mai căutați erau ofițerii – poate și pentru că hainele lor erau foarte aspectuoase –, și ei poșteau la dans. Și atunci, ea îi acorda primul, al doilea, al treilea dans. Cu cât fata era mai drăguță și se știa că are și zestre mai mare, cu atât se completa lista dansatorilor. Și evident că, în timpul dansului, oamenii schimbau niște vorbe, se apropiau, se trezeau că se plac. Nu era un singur bal, aveai ocazia să întâlnești același cavaler și colo, și colo.

Ce daruri aveau voie să-și facă?

Ar fi fost o îndrăzneală să trimiți un obiect de valoare. Puteai să trimiți niște flori, un coș de fructe, pe care îl justificai nu ca astăzi, când îl cumperi din piață, ci spuneai că ai livada ta și că l-ai primit de la moșie. Condiția femeii și relațiile bărbaților cu femeile ajung să fie reglementate de domnii fanarioți, pe care îi criticăm cu mare ușurință. Pentru că, ce se întâmplă? Femeia nu are capacitate patrimonială până către 1900. Cu alte cuvinte, indiferent cât este de bogată – noi discutăm acum de clasa

suprapusă, în primul rând –, averea pe care o are se constituie ca zestre; pe urmă, soțul poate să fie un om foarte de treabă care fructifică averea și adaugă la ea, presupunând că și el e înlesnit și face tot felul de combinații din care averea sporește, dar poate să fie și un cheltuitor. Și bărbații cheltuiau nebunește pe ceva foarte la îndemână, foarte comod și practicat de toți: jucau cărți.

Cu mize foarte mari, probabil...

Cu mize foarte mari. Filipescu-Vulpea, spre exemplu, era socotit cel mai mare jucător de cărți din Balcani.

Femeile jucau cărți?

Vai, da! Jucau și femeile destul de mult. Și atunci, apare întrebarea: dacă nu puteau dispune de averea lor, cum de jucau? Fiindcă se juca pe bani. Aici intervine legea fanariotă, evident, nu pentru jucatul cărților, dar pentru a crea un început de independență economică, de independență materială a femeii. Așa se instituie paraferna de care am vorbit la început.

Și astfel femeia devine, într-un fel, independentă...

Și devine, într-un fel, independentă. Dacă era înțeleaptă, o cheltuia cu chibzuială sau o fructifica, o înmulțea. În aceste mariaje, cum era și firesc, se nașteau copii. Nu există mijloace anticoncepționale prea des folosite. Și totuși, încep să se folosească acele obiecte din piele de oaie, ca un soi de membrană de cârnați. Cât erau de curate, rămâne de discutat. Bolile prin transmisie sexuală

erau destul de frecvente. Sifilisul, de pildă, s-a transmis, în societatea românească ca și în cea europeană, prin armate.

Clasele aristocrate foloseau mijloace contraceptive?

Foloseau. Dar cu cât coborâm în josul societății, nu se foloseau.

Despre avorturi și căsătorie

Avorturile erau o metodă...?

Destul de puțin folosită, aș spune că aproape nu. Pentru că intervine Biserica și este categorică. Toate sistemele acestea... Pentru că nu este vorba numai de prezervative, e suficient să urmărești un calendar; anticoncepționale, pastile, astea nu se foloseau, de aceea și copiii sunt foarte mulți. Să ai 7, 8, 10 copii era normal, deci sarcinile erau multe. Din păcate, puericultura e lucru necunoscut. Ca regulă generală, copiii sunt înfășați strâns, ca niște mici mumii, gros îmbrăcați și, în genere, mortalitatea în rândul lor este foarte mare, la nivelul întregii societăți, nu sunt mai favorizați unii decât alții. Cei săraci se călesc, dacă vrei, încet-încet își pun tot felul de țoale pe ei, se mai infectează, totuși, rămân mai rezistenți. Ceilalți sunt prea coconiți, prea răsfățați, ținuți la căldură mare și, pe urmă, ca să se vadă cât de grozav este viitorul moștenitor al familiei, e îmbrăcat cu haine pe măsura lui, dar boierești, grele, mari, cu blană. Prostia asta, să îmbraci copiii foarte gros, dăinuie la noi până astăzi.

La ce vârstă se căsătorește o femeie?

Se căsătoresc foarte tinere, unele abia sunt nubile, de la 13 ani. Și Marica Brâncoveanu s-a căsătorit așa.

Dar este ceva normal în epocă? Nici Biserica, nici familia nu se opun?

Este normal. Biserica se uită doar să nu fie legătură apropiată de rudenie între viitorii soți. O fată la 18–20 de ani începea să se considere deja bătrână.

Și totuși, căsătorindu-se de la 16 ani, ca vârstă medie, având mulți copii, practic, până la 40 de ani o femeie era în continuu însărcinată. Douăzeci de ani din viață se ocupa de maternitate...

Sigur, în lumea bogată, sunt doicile. Boieroaică fiind, nu era de demnitatea ei să-și alăpteze copilul. Asta era mentalitatea, foarte greu de spus de ce. Și chiar căutau să-și oprească lactația, ceea ce însemna o adevărată catastrofă și multe femei mureau de febră puerperală.

Ce proveniență aveau doicile?

Vai, erau destul de multe țigănci. Erau și țărănci, adică femei care, la rândul lor, aveau copii. Sunt mărturiile unui doctor și trebuie să îl credem; e vorba de Constandinache Caracaș (1773–1828), căsătorit cu Irina Filitti. El trăiește la București și face o descriere a Țării Românești. Spunea că, deși românii și româncele sunt oameni normali, își iubesc copiii, aceștia nu sunt crescuți în camera cea mai luminoasă, mai uscată și mai curată a casei. Până cresc, stau cu aceste doici, de obicei undeva în fundul casei, într-un

subsol. E o anume promiscuitate, doica cu copilul ei, cu cel al boieroaicei și cu armata de slugi aflată totdeauna într-o gospodărie din asta.

La București este relevantă statistica din 1838, interesantă, pentru că la noi nu există cartiere rezidențiale. Se stă claie peste grămadă, adică e o curte, curtea unui boier. În cea a lui Burchi, de pildă, sunt 288 de persoane. Vă dați seama că este un adevărat cartier: familia, slugile și pe urmă mulțimea de meșteșugari, care nu lucrează numai pentru familia aceasta, dar sunt opoșiți în aceeași curte. Și e țigănia, fiindcă țiganii fac o sumedenie de lucruri, sunt personalul de serviciu prin excelență, dar sunt mai mult decât atât.

Țiganii sunt foarte insinuați în viața intimă a bucureștenilor. Tinerii boiernași, tinerii coconi își încep viața intimă școliți, dacă se poate spune așa, de acești țigani. Sunt cazuri, sunt boieri care nu au copii cu soțiile lor și sterilitatea nu o discutăm, pentru că nu știm proveniența – poate să fie o anexită, poate să fie o lipsă de foliculină, sau altele, fiindcă, efectiv, nu sunt mărturii, nu sunt descrieri. Or, un fapt rămâne: un cuplu se socotea extrem de nefericit dacă nu avea urmași. Și atunci, omul caută în dreapta, în stânga și, iată, chiar în familia Filitti se întâmplă lucrul acesta. La un moment dat, soția nu poate să aibă copii, și boierul se încurcă cu o țigancă din ogradă, și a ieșit un copil, a fost recunoscut și de femeia stearpă, și urmașii lui au ajuns până în zilele noastre, sunt onorabili cetățeni bucureșteni.

În timpul sarcinilor femeile scriu, au mărturii, au mesaje despre disgravidii, despre cum duc sarcinile. Avem mărturii mai târziu, în perioada regalității, despre Elena, care spune că se simte foarte rău până îl naște pe Mihai. În perioada asta, există asemenea mărturii?

Trebuie să spunem că un rol esențial în formarea mentalității îl are Biserica – ea consideră că femeia a păcătit, l-a tentat pe Adam, de aceea și Sf. Fecioară a rămas însărcinată cu Duhul Sfânt – Imaculata concepție –, altfel nu se poate.

Dar ele se ascund când sunt însărcinate sau ajung în public?

Primele luni, cât pot să ascundă... Dar, în orice caz, sarcina este considerată ca o obligație a femeii, nu are încotro, este și o ispășire a păcatului original, și atunci trebuie suportată. Sigur că în răstimpul acesta, de foarte multe ori, bărbatul se îndepărtează de ea, fiindcă viața lor intimă nu este normală, nu are ritmicitatea dorită... Pe urmă, și sarcinile acestea repetate evident că istovesc, vlăguiesc femeia. Nu toți bărbații sunt foarte preocupați de relațiile intime, de pildă, cum a fost Carol al II-lea, care tot timpul se uita în dreapta, în stânga și a avut toate amorurile acelea faimoase.

Sigur că, în perioada de sfârșit a secolului al XVIII-lea și de-a lungul secolului al XIX-lea, există și așa-numitele „podărese” – femei de moravuri ușoare care umblă pe poduri. Pentru că toate ulițele astea – podul Mogoșoaiei, podul de Pământ, podul Caliții – sunt, de fapt, ulițele principale ale orașului. Și aceste femei, ca și astăzi, umblă seara și își agață clienții.